

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Memory wars in the Low Countries, 1566-1700

Steen, J.A. van der

Citation

Steen, J. A. van der. (2014, June 24). *Memory wars in the Low Countries, 1566-1700*. Brill.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/26493>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/26493>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/26493> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Steen, Jasper Andreas van der

Title: Memory wars in the Low Countries, 1566-1700

Issue Date: 2014-06-24

SUMMARY IN DUTCH

De Nederlandse Opstand tegen Filips II brak uit in 1566 en splitste de Nederlanden in twee delen. In het Noorden werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden opgericht en het Zuiden verzoende zich met de Habsburgse dynastie. Na deze scheiding liepen herinneringen aan het conflict radicaal uiteen. In de zeventiende eeuw werd de Opstand in het Noorden gevierd als een vrijheidsoorlog, terwijl men in de Zuidelijke Nederlanden liever vergat wat er allemaal tijdens de rebellie tegen Filips II was gebeurd. Vooral in het Noorden bleven herinneringen aan de Opstand nog de hele zeventiende eeuw enorm populair. In het Zuiden werd deze episode uit het verleden minder levendig herinnerd. Historici van de Republiek hebben dit fenomeen gezien als vanzelfsprekend en historici van de Habsburgse Nederlanden hebben juist op basis van het feit dat er weinig gerefereerd werd aan de Opstand geconcludeerd dat de rebellie in het Zuiden grotendeels ‘vergeten’ werd. Er zijn nog geen studies die vanuit vergelijkend perspectief verklaren waarom en hoe inwoners van de Nederlanden zo verschillend met het Opstandsverleden omgingen. Dit proefschrift brengt daar verandering in en verklaart ten eerste hoe en waarom er zulke verschillende interpretaties van het Opstandsverleden ontstonden, ten tweede waarom deze uiteenlopende verhalen over de Opstand zo lang relevant bleven voor zeventiende-eeuwse Nederlanders en ten derde welke rol publieke herinneringen aan de Opstand speelden in Noord-Nederlandse en Zuid-Nederlandse identiteitsvorming. Ik heb om de bovenstaande vragen te beantwoorden de omgang van mensen met het Opstandsverleden in de Republiek en de Habsburgse Nederlanden met elkaar vergeleken.

Dit proefschrift laat zien dat de opkomst van een levendige herinneringscultuur in de Noordelijke Nederlanden helemaal niet zo vanzelfsprekend was. Toen de rebellen tegen Filips II in opstand kwamen, creëerden ze voor zichzelf een belangrijk communicatieprobleem. Inwoners van vroegmodern Europa maakten in de regel politieke claims op basis van precedentes en traditie, dus met verwijzingen naar het verleden. De Nederlandse opstandelingen wilden juist breken met het verleden. De tradities waarop ze zich beriepen, met name privileges en vrijheden die volgens hen door de Habsburgse landsheer werden geschonden, waren lokaal van aard en konden niet gemakkelijk dienen als overkoepelend referentiekader. Willem van Oranje en zijn aanhangers verspreidden wel

anti-Spaanse propaganda, maar die zorgde niet voor een coherent en eenduidig beeld van wat er tijdens de Opstand allemaal was gebeurd. Pas rond 1600 ontstond er een soort historische canon van de Opstand in de Republiek. Dit gebeurde niet op initiatief van overheidsautoriteiten maar was het werk van mensen die tegen vrede met Spanje waren. Zij verspreidden een zwart-wit verhaal van de Opstand met veel aandacht voor Spaanse wandaden om hun publiek ervan te overtuigen dat de Spanjaarden niet te vertrouwen waren. Dit proefschrift toont aan dat ondanks de actieve rol die calvinistische predikanten in deze oppositiebeweging speelden, hun propaganda niet bijzonder religieus van aard was. De Noord-Nederlandse Opstandscanon was opvallend seculier. Dit was een van de weinige manieren voor Nederlanders om tijdens de strijd tegen de Habsburgse landsheer een saamhorigheidsgevoel te creëren in een federale staat zonder staatskerk en zonder soevereine dynastie.

Vergeleken met het Noorden valt op dat Zuiderlingen juist wel traditionele communicatie-strategieën konden inzetten om loyaliteit aan de dynastie en het rooms-katholicisme te verkondigen. De anciënniteit van de kerk en de legitimiteit van de Habsburgse dynastie was voor velen het bewijs dat ze het gelijk aan hun kant hadden. Het was daardoor ook minder moeilijk om de pijnlijke kanten van de Opstand te negeren. De herinneringen aan de calvinistische republieken in Vlaamse en Brabantse steden, begin jaren 1580, zijn daar een voorbeeld van. Toen Alexander Farnese deze steden terugveroverde voor de Habsburgers, sloot hij reconciliatieverdragen waarin werd afgesproken de onenigheden van de Opstand te vergeten. Als mensen in het Zuiden over de Opstand schreven, besteedden ze vooral aandacht aan de kwade bedoelingen van (buitenlandse) kettters, aan mirakels, Habsburgse triomfen, en de uiteindelijke overwinning van het catholicisme. Waar Noorderlingen vanaf 1600 een rijke chronologie van seculiere gebeurtenissen ontwikkelden, bleef de chronologie van de Opstand in de Zuidelijke Nederlanden weinig omvangrijk en werd het conflict in grote mate religieus en dynastiek geïdentificeerd.

Deze twee Opstandscanons waren verre van statisch. Toen in de Republiek in de jaren 1610 een groot conflict tussen twee groepen binnen de publieke kerk uitbrak, werd het Opstandsverleden veelvuldig ingezet als retorisch wapen. Zowel de rekkelijke remonstranten als de orthodoxe contraremonstranten probeerden in hun onenigheid over de doctrine van de predestinatie zich het verleden toe te eigenen en daarmee hun eigen theologische en politieke claims in het heden te legitimeren. Een aanvankelijk puur

theologisch conflict werd zo ook een conflict over de ‘juiste’ interpretatie van wat er tijdens de jaren 1560, ’70 en ‘80 was gebeurd én over wie de ware erfgenaam was van de verworvenheden van de Opstand. Wanneer iemand het oorlogsverleden monopoliseerde en voor politieke doeleinden inzette, vonden zijn tegenstanders het vaak nodig om een weerwoord te bieden en dus een eigen interpretatie van de Opstand aan te dragen. Het dynamische karakter van oorlogsherinneringen zien we bijvoorbeeld wanneer Prins Maurits van Oranje op het hoogtepunt van de Bestandstwisten de kant van de orthodoxe contraremonstranten kiest. Vanwege hun uiteindelijke overwinning werd de aanvankelijk inclusieve en relatief areligieuze Opstandscanon meer dan voorheen het morele eigendom van orthodoxe calvinisten en orangisten.

Een vergelijkbare dynamiek zien we in de Habsburgse Nederlanden, namelijk toen graaf Hendrik van den Bergh in conflict kwam met het centrale gezag in Brussel in 1632. Van den Bergh was ontevreden over de recente Zuid-Nederlandse militaire nederlagen, waaronder de val van Den Bosch in 1629. Hij weet de problemen aan het landsbestuur en in 1632 liep hij over naar de Republiek. Om zijn gedrag goed te praten en een eind te maken aan de zijns inziens onwenselijke bemoeienis van Spanjaarden in het Zuid-Nederlands bestuur verwees hij naar een belangrijke episode uit de eerste jaren van de Opstand. Hij vergeleek het wanbestuur van rond 1630 met dat van 1576, toen ontevreden soldaten in dienst van de landsheer aan het muiten sloegen en een groot deel van de bevolking van Antwerpen uitmoordden. Graaf Hendriks boodschap was dat de Spanjaarden het eerder al eens verpest hadden en dat de inwoners een eventuele herhaling moesten voorkomen. Aartshertogin Isabella en het centrale gezag reageerden verontwaardigd op dit gebruik van het oorlogsverleden en verspreidden hun eigen visie op de periode rond 1576. Gebruikmakend van de inmiddels gangbare religieuze en dynastieke duiding van het Opstandsverleden keerden ze Van den Berghs retoriek om. De Habsburgers hadden vrede gebracht en een religieus herstel. Wilden de inwoners dat alles echt in de waagschaal stellen en een nieuwe opstand ontketenen? Het opvallendste aan deze polemiek was dat ondanks het officiële beleid om het verleden met rust te laten, de centrale regering in Brussel in 1632 juist voor korte tijd de gretigste gebruiker werd van het Opstandsverleden.

Historici als Geoffrey Parker en Jonathan Israel hebben benadrukt dat, toen de oorlog tussen de Republiek en de Habsburgers na het Twaalfjarig Bestand in 1621 weer hervat werd, het conflict van karakter veranderde. Niet langer was het een binnenlandse burgeroorlog; in toenemende mate was het een oorlog tussen twee staten. Dit proefschrift

laat echter zien dat de zestiende-eeuwse oorsprong van de oorlog voor Noord- en Zuid-Nederlanders na 1621 heel relevant bleef. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat veel individuen, families en groeperingen een belang hadden bij het levend houden van herinneringen aan de Opstand. Een goed voorbeeld daarvan is de Culemborg-familie. In 1566 was het huis van Floris I van Culemborg in Brussel de verzamelaarsplaats geweest van de eerste Geuzen. Om die reden had de hertog van Alva het huis in 1568 laten slopen. Gedurende de zeventiende eeuw probeerden nakomelingen van Floris I steun te verkrijgen van Noordelijke autoriteiten om gecompenseerd te worden voor de geleden schade. Daarbij riepen ze de rol van Floris I tijdens de vroege Opstand in herinnering. Niet alleen persoonlijke belangen hielden herinneringen aan het verleden levend, ook in publieke discussies over oorlog en vrede vonden veel auteurs het belangrijk om aandacht te besteden aan de vroege stadia van het conflict. De Habsburgse landsheren waren erg terughoudend tijdens vredesbesprekingen en onwillig om de rebellen tegemoet te komen. Tegenstanders van vrede in de Habsburgse Nederlanden benadrukten dat de dynastie de enige garantie was tegen de ketters en de enige hoop op vrede, en dat niet toegegeven moest worden aan de rebellen. De aanval van Frankrijk en de Republiek op de Zuidelijke Nederlanden in 1635, en met name de uitmoording van een deel van de bevolking van de stad Tienen, stelden pro-Habsburgse propagandisten in staat om de slechtheid van ketters en rebellen aan de kaak te stellen. Om hun argumenten kracht bij te zetten maakten ze gebruik van verwijzingen naar de beginjaren van de Opstand. Dat mensen in de Republiek en de Habsburgse Nederlanden op veel verschillende manieren nog tot ver in de zeventiende eeuw waarde hechtten aan het Opstandsverleden laat zien dat deze episode in zowel Noord als Zuid van groot politiek en cultureel belang was.

Na het einde van de Tachtigjarige Oorlog in 1648 bleven herinneringen aan de vroegste stadia van de Opstand populair, vooral in de Republiek. Het Opstandsverleden was sinds het Twaalfjarig Bestand vooral voor orangisten erg bruikbaar omdat Willem van Oranje de leider was geweest van de rebellie. Tijdens het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk (1650-1672) was dit een problematisch gegeven voor de tegenstanders van het huis van Oranje. Het verleden was misschien wel erg elastisch, maar dominante verhalen over het verleden konden toch niet door alle groepen in de samenleving even gemakkelijk worden gebruikt om politieke punten mee te maken. De staatsgezinden onthielden de toenmalige prins van Oranje, Willem III, het stadhouderschap en de oranjegezinden beschuldigden hen daarom van ondankbaarheid: zonder de Oranje-dynastie zou de Republiek er nooit geweest

zijn. Om deze beschuldigingen te omzeilen moesten aanhangers van de ‘Ware Vrijheid’ zich verhouden tot de orangistische verhalen en een eigen lezing van het verleden daarvoor in de plaats stellen. Dit deden ze door de rol van Willem van Oranje in de strijd tegen Filips II te trivialisieren. Staatsgezinden beargumenteerden daarnaast dat Willems daden in het verleden de bevoorrechte positie van zijn nakomelingen niet legitimeerden.

Ook in de Zuidelijke Nederlanden bleven verhalen over de Opstand na 1648 relevant. Het conflict werd minder levendig herinnerd dan in het Noorden maar magistraten en functionarissen in Brussel en andere steden gebruikten het Opstandsverleden toch ook na 1648 om politieke argumenten mee te onderbouwen. In de eerste plaats riepen pro-Habsburgse propagandisten de Opstand in herinnering wanneer een nieuwe landsheer werd ingehuldigd, zoals tijdens de blijde intreden van Karel II in 1666. Inwoners van Zuid-Nederlandse steden gebruikten het Opstandsverleden tijdens deze gelegenheden om uiting te geven aan wat ze van hun nieuwe landsheer verwachtten: vrede en respect voor hun privileges. Ten tweede was de Opstand een nuttig referentiekader om de expansiedrift van de Franse koning Lodewijk XIV te duiden. Zuid-Nederlandse bestuurlijke elites gaven de voorkeur aan een laissez-faire Habsburgs regime boven Franse of Noord-Nederlandse overheersing. Oppositie tegen Lodewijk XIV en afhankelijkheid aan het huis van Habsburg werden daarom regelmatig geuit met verwijzingen naar de periode rond de Opstand. Propagandisten verwezen bijvoorbeeld naar Filips II die, in tegenstelling tot Lodewijk XIV, standvastig weerstand had geboden tegen ketters. Karel V was ook een populaire Habsburger in de tweede helft van de zeventiende eeuw, vooral omdat hij een geboren Vlaming was en vaak in de Nederlanden had geresideerd. In het algemeen hadden de Habsburgers in het verleden meer respect getoond voor de lokale privileges en gewoonten dan de opportunistische Franse veroveraars, zo was de boodschap van pro-Habsburgse opiniemakers.

Tegen het einde van de zeventiende eeuw, en daarna, werd het moeilijker om hele nieuwe toepassingen te vinden voor het Opstandverleden. Binnen zowel de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden bestond nog steeds verschil van mening over hoe de Opstand het beste geïnterpreteerd moest worden, maar toch zien we een minder levendige dynamiek dan voorheen. Dit betekent niet dat het conflict zijn politieke relevantie verloor of dat andere historische episoden de Opstand hadden weggevaagd uit het publieke geheugen. De viering van eeuwefeesten en lokale wonderen demonstreert dat inwoners van de Habsburgse Nederlanden zich de rebellie nog steeds herinnerden. In de Republiek veranderde het sterk

gepolemiseerde gebruik van de Opstand door de nieuwe oorlog tegen Frankrijk vanaf 1672 in een meer op consensus gerichte omgang met het oorlogsverleden. In de anti-Franse propaganda was de Opstand tegen Filips II opnieuw, net als begin 1600, relatief onbetwist. In die zin bleven verhalen over het conflict dynamisch en elastisch.

Na de zeventiende eeuw bleef de Opstand een belangrijke episode in het publieke geheugen van de Republiek, en ook in de Habsburgse Nederlanden bleef het conflict nog lang politiek bruikbaar. Waar historici het belang dat mensen aan het Opstandsverleden toekenden lange tijd hebben toegeschreven aan negentiende-eeuwse nationalistische historici laat dit proefschrift zien dat veel verhalen over de 'nationale' geschiedenis van de Opstand al in de zeventiende eeuw tot stand kwamen.